

1.01
Prejeto 12. 7. 2001

UDK 930.85(497.4)"1941/1945"

Aleš Gabrič*

Odziv slovenskih kulturnikov na okupacijo leta 1941

IZVLEČEK

Ob okupaciji leta 1941 so se slovenski kulturniki razhajali v oceni, ali so izpolnjeni pogoji za delo kulturnih delavcev in kulturnih ustanov. Najbolj odločno je spoštovanje slovenske kulturne samobitnosti zahtevala skupna spomenica šestih slovenskih najbolj uglednih društev, naslovljena na okupacijsko upravo 29. aprila 1941. Izmed uglednih literarnih revij je še nadalje izhajal le katoliški Dom in svet, uredništva drugih revij pa so menila, da niso izpolnjeni pogoji za njihovo delo in so njihove revije prenehale izhajati. To je bil uvod v kulturni molk, kulturnopolitično načelo osvobodilnega gibanja, v katerega se je vključila večina slovenskih kulturnih delavcev. Že leta 1941 sta se tako začeli oblikovati dve kulturni sceni; prva je delovala legalno in upoštevala zahteve italijanske cenzure, druga je bila bolj odločna, družbeno aktualna in je svoja načela izražala v ilegalnem tisku.

Ključne besede: 2. svetovna vojna, Slovenija, okupacija, kulturni delavci, kulturna politika, spomenica kulturnih ustanov, cenzura, kulturni molk

ABSTRACT

THE RESPONSE OF SLOVENE CULTURAL WORKERS TO THE OCCUPATION IN 1941

After the occupation of Slovenia in 1941, there was a disagreement among Slovene cultural workers as to whether the conditions for the continuation of their activity and that of cultural institutions still existed. The strongest demand for the respect of Slovene cultural autonomy was presented to the Italian occupying administration on 29 April 1941 in a joint memorandum by six of the nation's most prominent cultural institutions. Among the established literary journals, only Catholic Dom in svet (Home and World) continued to circulate, while the editorial boards of other journals concluded that conditions for the continuation of their work no longer existed. This was an introduction to 'cultural silence'. This silence became one of the political principles of the national liberation movement in which most Slovene cultural workers participated. As early as 1941, two cultural scenes began to emerge in Slovenia. The first one operated legally in compliance with the restrictions set by the Italian censorship, whereas the second, more determined and socially relevant, expressed its principles through the underground press.

Key words: Secon World War, Slovenia, occupation, cultural workers, cultural policy, memorandum of cultural institutions, censorship, cultural silence

* Dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail: Ales.Gabric@guest.arnes.si

Ko govorimo o slovenskih kulturnih delavcih in dejavnosti slovenskih kulturnih ustanov med 2. svetovno vojno, mislimo predvsem na tiste, živeče v Ljubljanski pokrajini. Na nemškem in madžarskem okupacijskem ozemlju je bila slovenska beseda izgnana iz šolskih, kulturnih in javnih ustanov. Vsaj v začetku bolj mila italijanska politika je naletela med slovenskimi kulturniki na različne odmeve, enotno pa je bilo njihovo prepričanje, da gre za začasno stanje, ki se bo ob porazu okupatorjev korenito spremenilo. Takšno prepričanje izražajo tudi precej dvoumne besede arhitekta Jožeta Plečnika. Ko ga je skupina njegovih študentov obvestila, da so Italijani v Ljubljani, je Plečnik mirno odgovoril: "Tudi Rimljani so bili."¹

Italijanska okupacijska politika je bila dvorezna, saj je po eni strani ponujala roko slovenskim kulturnikom, po drugi strani pa jih je na številne načine omejevala. Že 19. aprila 1941, dan manj kot dva tedna po začetku vojne, je Jutro objavil članek o obnovitvi kulturnega dela v Ljubljani, naznanilo, da "se je po krajšem presledku zopet odprlo Narodno gledališče" in da se v nekaj dneh "odpro tudi šole". Toda, kot je opozoril člankar, so sedaj pogoji povsem drugačni kot poprej: "V duhovno kulturni smeri so zahteve novega položaja najdelikatnejše. Nov evropski red sloni na spoštovanju narodnostnih načel in torej dopušča tudi malim narodom kulturno izživljanje ter zagotavlja pravice njihovega jezika. (...) Poleg gojitve naše narodne kulture bo treba seznanjati slovensko ljudstvo s kulturnimi vrednotami italijanskega in nemškega naroda. Z italijanskim in nemškim narodom smo bili povezani dolga stoletja in smo odtod prejeli premnoge kulturne impulze. V stoletju zmagovitega nacionalizma se naša kulturna samobitnost zopet vključuje v sovisnost s kulturami narodov, ki so nam prostorninsko najbližje. (...) V sedanjih korenito izpremenjenih razmerah je nova kulturna usmeritev ena izmed neogibnih nalog obnovljenega kulturnega dela."²

Že naslednji dan je Jutro dodalo, da je dovoljeno izdajati dnevno in periodično časopisje, da pa se mora vsaka tiskovina "pred izidom predložiti v cenzuro tiskovnemu uradu pri kr. Civilnem komesariatu za Slovenijo v Ljubljani. Brez cenzurne oblasti se ne sme nobena publikacija tiskati in razširjati (razpečevati)."³

Italijanska kulturna politika je bila usmerjena v zблиževanje kultur dveh sosednjih narodov in je v kulturni dejavnosti dajala prednost tistim Slovincem, ki so imeli v sebi kaj italijanske krvi ali pa so se navdihovali ob italijanski kulturi, kot so bili npr. Janez Vajkard Valvasor, Žiga Zois, France Prešeren ali od še živečih Alojz Gradnik. Poudarjali naj bi zlasti skupno civilizacijsko izhodišče obeh narodov v klasični latinski izobrazbi in katolištvu, poglavitno delo pri zблиževanju slovenskih intelektualcev z italijansko kulturo pa naj bi opravil Italijanski kulturni inštitut v Ljubljani in posamezniki v okupacijski upravi, ki so imeli že pred vojno navezane tesne stike s slovenskimi kulturnimi delavci.⁴

Med temi je bil za Slovence tudi kot cenzor najbolj sprejemljiv Umberto Urbani, po rodu deloma Slovenec, sicer pa profesor slavistike na tržaški univerzi,

¹ Emil Cesar: Prvi plenum slovenskih kulturnih delavcev 1941. leta, vloga in pomen. V: Kulturno-moralne razsežnosti narodnoosvobodilnega boja 1941-1945. Maribor 1995, str. 112.

² Jutro, 19. 4. 1941, št. 93, str. 2.

³ Jutro, 20. 4. 1941, št. 94, str. 2.

⁴ Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam : slovenski izobraženci med okupatorji, Oslobojilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995, str. 76-79.

prevajalec

slovenskih literarnih del v italijanščino in star znanec zlasti slovenskih literatov. Urbanija so številni Slovenci ohranili v prijaznem spominu na neprijetni čas in z njim ohranjali stike tudi po vojni, ko je živel v Italiji. Drugi pomemben italijanski slavist, ki so mu slovenski kulturniki pripisovali, da niso bili pogoji za kulturno ustvarjanje še slabši, je bil predstojnik slovanskega seminarja na Inštitutu v Neaplju Luigi Salvini, ki je bil med vojno predstojnik Italijanskega kulturnega inštituta v Zagrebu. Edvard Kocbek si je npr. v dnevnik zapisal, da se je avgusta 1941 spustil v dolg in živahen pogovor s Salvinijem, med drugim tudi o zmožnostih "velikih" in "malih" narodov; vprašanje je, če bi se lahko sproščeno pogovarjali o političnih vprašanjih z drugimi predstavniki okupacijskih oblasti in Kocbek je bil kar prese-nečen, ker se je družba "proti mojemu pričakovanju dobro razživila". Toda skupnega stališča le niso našli, saj je Salvini zagovarjal politiko Italije do malih narodov, češ da jim je omogočeno razvijanje lastnih sil, Kocbek pa mu je nasprotoval, rekoč da "mi zelo zorimo" in da je le vprašanje, v kakšno smer se bo razvila slovenska za-vest v novi stvarnosti.⁵

V naslednjih dneh so časopisi objavili več člankov o obnovljenem kulturnem delu v Ljubljani, o prvem koncertu Glasbene Matice, prvi izišli slovenski knjigi v novih razmerah, o prvi razstavi ipd. V ustvarjanju občutka zbliževanja dveh kultur so bili bolj prizadevni Italijani, saj so bili visoki komisar Emilio Grazioli in vojaški poveljniki prisotni na številnih kulturnih prireditvah, propaganda pa je bučno razglasila vsak dar italijanske države slovenskim kulturnim ustanovam. Če se Grazioli ni mogel udeležiti prireditve, je pogosto imenoval Urbanija za svojega uradnega predstavnika. Nemalo zadreg so povzročila darila Graziolija kulturnikom, saj ti niso vedeli, kaj naj storijo s stvarjo, ki so jo dobili od visokega predstavnika okupacijske oblasti.

Z obiskom v novi provinci je pohitel tudi italijanski minister za narodno prosveto Giuseppe Bottai, ki je 24. maja 1941 v Ljubljani obiskal univerzo, Narodni muzej, Narodno galerijo, Jakopičev paviljon in ljubljanski grad in obljubil finančna sredstva za nadaljnji razvoj teh ustanov.⁶

Italijanska kulturna politika, ki je dobila pejorativno oznako "kulturnonosna", je med Slovenci na nekoliko večji odziv naletela le v prvih mesecih po okupaciji, ko razmere doma in po svetu še niso bile povsem izkristalizirane. Nekateri umetniki so se začeli v delu bolj kot dotlej ozirati proti romanskemu svetu. Pisatelj Lojz Kraigher se je, denimo, takoj po okupaciji lotil predelovanja že pred četrto stoletja začetega prevoda dela Gabriela D'Annunzia Francesca da Rimini, o njenem avtorju pa menil: "Ves ta čas (26 let) ni bilo seveda nobene konjunktore za D'Annunzia. Zdaj pa bi se morda posrečilo najti založnika, ko smo prišli pod savojsko zvezdo."⁷

V založniški politiki so prednost dobila nekatera dela, npr. Silvina Sardenka ali Alojza Gradnika, ki so sodila v kontekst italijanske kulturne politike, toda bilo jih

⁵ Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddelek (NUK), Ms 1421, II, 2.2.5, Zvezek 1941 (dalje: Kocbekov dnevnik 1941), zapisa z dne 15. in 16. 8. 1941. Mnenja slovenskih kulturnikov o Urbaniju in Salviniju glej tudi v: Aleš Gabrič: Borko v času ideoloških nestrpnosti. V: Borkov zbornik. Maribor 1996, str. 396-398.

⁶ Jutro, 25. 5. 1941, št. 123, str. 1; Čas, 1941, št. 5-6, str. 164-165.

⁷ Lojz Kraigher: Zbrano delo, deseta knjiga. Ljubljana 1989, str. 65

je malo, pa še pri tem je šlo pogosto za ponatise starejših del. V slavo večnega mesta je Sardenko predelal starejšo zbirko pesmi Roma, uvodnik je napisal Umberto Urbani, za recenzijo za Slovenca pa naprosil Franceta Koblarja. Ta ga je zavrnil in verjetno tudi vsaj malce prizadel z odgovorom: "Po tej razporeditvi ciklov čakam na koncu samo še poglavje: Roma fascista."⁸ Ko pa je avgusta 1941 v Slovencu poročilo iz predstavitve Sardenkove knjige prebiral Edvard Kocbek, mu ni bilo všeč poigravanje s "Sardenkovimi cenenimi čustvi".⁹

Janko Samec pa je napisal daljši opus 120 sonetov v italijanskem jeziku in jih združil pod naslovom *I canti di Lubiana*,¹⁰ ki pa je bil izgotovljen šele v letu italijanske kapitulacije in knjiga ni nato nikoli izšla. Samcu je bila italijanščina kot Primorcu pravzaprav drugi jezik in tudi zanj ni mogoče reči, da se je uдинjal italijanski kulturni politiki. Istočasno je namreč sodeloval v osvobodilnem gibanju, sodeloval tudi pri ilegalnem tisku in že 8. julija 1941 v zasebnem pogovoru izjavil, da je dobil vtis, "da je slovenska kulturna avtonomija samo na papirju", zatem pa kritiziral Gradnika, češ da se preveč ponižuje pred Italijani.¹¹

Pri navezovanju italijansko-slovenskih kulturnih stikov je bil najbolj aktiven Umberto Urbani in tudi njegovim znanstvom in zvezam gre verjetno v veliki meri pripisati organizacijo najbolj znanega dogodka pri poskusih zblizanja dveh kultur, italijansko-slovenskega literarnega večera 23. junija 1941. Italijanska dela so recitirali v Gradnikovem prevodu v slovenščini, slovenska dela pa v italijanščini v prevodih več avtorjev, med njimi Urbanija in Salvinija. Prireditve so se udeležili takrat najbolj znani slovenski pisci z Otonom Župančičem in Francetom Koblarjem kot predsednikom Društva slovenskih književnikov, v publiku pa so - kot je bilo pri tovrstnih prireditvah običajno - sedeli Grazioli, škof Rožman in predstavniki slovenskih kulturnih ustanov.¹²

Toda ta prvi italijansko-slovenski kulturni večer je bil hkrati tudi zadnji in misli, kot so bile omenjene Lojza Kraigherja, so kmalu poniknile. Že poleti 1941 so se začele stvari obračati v drugo smer. Tudi med kulturnimi ustvarjalci so se širile vesti o ilegalni protifašistični organizaciji, začetek vojne med Nemčijo in Sovjetsko zvezo pa je pozornost dela slovenskega izobraženstva usmeril proti vzhodu, kjer so že v tridesetih letih videli silo, ki lahko prepreči zmagoslavje fašizma in nacizma v Evropi.

Rezultati italijanske fašistične kulturne politike so bili v prihodnje bolj vidni le še v največjih državnih kulturnih ustanovah, ki so bile odvisne od proračunskih sredstev, pa še v teh primerih je šlo za zunanji izgled brez globlje vsebinske zasnove. V gledališču je bila prilagoditev novi kulturnopolitični usmeritvi vidna v načrtovanju programa po treh kriterijih izbora del: slovenskem, italijanskem in ostalem. Sezono 1941-42 je v drami odprla predstava Rina Alessija Katarina Medičejska in v naslednjih dveh sezonah se je število italijanskih predstav približevalo številu slovenskih. Šlo je za novejša lahkotna dela, ki so se izogibala tako ostri propagandi kot družbeni kritičnosti in so bila vsebinsko precej neizrazita. Opera je imela, tozadevno, manj težav, saj se je obrnila k italijanski klasiki, ki v večini

⁸ France Koblar: *Moj obračun*. Ljubljana 1976 (dalje: Koblar, *Moj obračun*), str. 171.

⁹ NUK, Kocbekov dnevnik 1941, zapis 20. 8. 1941.

¹⁰ *Jutro*, 19. 1. 1943, št. 14, str. 3.

¹¹ Makso Šnuderl: *Dnevnik 1941-1945*, 1: V okupirani Ljubljani. Maribor 1993, (dalje: Šnuderl, *Dnevnik 1*) str. 119.

¹² *Jutro*, 25. 6. 1941, št. 147, str. 4.

svetovnih opernih hiš tako in tako tvori jedro železnega repertoarja.¹³

Osrednji znanstveni ustanovi, Akademijo znanosti in umetnosti ter univerzo, je italijanska oblast organizacijsko vključila v svoj sistem, zaradi česar so se morali vodstveniki obeh ustanov udeležiti nekaterih sprejemov pri okupacijskih oblasteh in zasedanj skupnih organov v Italiji. V šolskih načrtih je bila najvidnejša sprememba uvrstitev italijanščine kot prvega tujega jezika na srednje in visoke šole. Prva žrtev novega sistema na univerzi je tako postala znana prevajalka, ljubiteljica slovenskih gora in lektorica angleškega jezika na univerzi Irka Fanny Copeland, ki je morala že aprila 1941 v konfinacijo v Italijo.¹⁴

Širšega razmaha manifestacije, ki naj bi zblížale italijansko in slovensko kulturo, niso dosegle. Programi teh in drugih prireditev so morali biti potrjeni na cenzurnem uradu. Ko je npr. Prosvetna zveza poslala 18. septembra 1941 v potrditev program za sezono 1941/42, so iz Visokega komesaiaata dobili dovoljenje pod pogojema, da je potrebno besedila vseh predavanj, recitacij in deklamacij "pismeno o pravem času predložiti R. Questuri v odobritev" in da se mora vsebina predavanj "omejiti na sedanjo Ljubljansko pokrajino",¹⁵ torej ne sme zajeti celotne Slovenije.

Tudi posamezniki, ki so se začeli v prvih mesecih po okupaciji ozirati proti Italiji in njeni kulturi, so tovrstno razmišljanje kmalu opustili, saj so spoznali, da italijanska politika dobrikanja slovenstvu ni odkritosrčna. Ob prvih uradnih stikih vodstev slovenskih kulturnih ustanov z novo okupacijsko upravo so želeli slovenski predstavniki nastopiti zadržano in dostojanstveno.

Prvo - po doslej znanih podatkih - je navezalo uradni stik z novo oblastjo vodstvo univerze. Njen senat je 19. aprila 1941 na izredni seji sklenil, naj se civilnemu komisarju predstavi univerzitetna deputacija z rektorjem dr. Matijo Slavičem na čelu z naslednjo izjavo: "Ekscelenca! Čast nam je, da se Vam kot vrhovnemu predstavniku civilnih okupacijskih oblasti v imenu univerzitetnega senata predstavimo ter Vas prosimo blagohotne naklonjenosti naši univerzi."¹⁶ V stikih z oblastjo univerzitetno vodstvo - tako kot v tej izjavi - ni obljubljalo ničesar drugega kot korektnost. Bilo pa je odločno v svojih zahtevah, kar je bilo razvidno že ob prvem zapletu z novo oblastjo zaradi poslopja nove univerzitetne knjižnice. Vodstvo univerze je na visokega komisarja Graziolija in vojaško vodstvo, ki sta se že dogovorila, da se v še ne povsem dograjeno poslopje vseli vojska, naslovilo vlogo, naj tega ne storijo. Ko so načrt vselitve italijanske vojske začasno ustavili, je univerzitetni senat na seji 12. maja 1941 ugotavljal: "Za zdaj je to poslopje rešeno, vendar ga ne bomo mogli dolgo držati, če ga takoj ne zasedemo." Zato so sklenili, da pohitijo z zasedbo poslopja¹⁷ in NUK je bil tako prva stavba, v katero so Slovenci preprečili prihod italijanske okupacijske vojske.

V mesecu vojne in okupacije je bila na visokega komisarja Graziolija naslovljena še ena spomenica slovenskih kulturnih ustanov. To je bila skupna

¹³ Aleš Gabrič: Kulturni molk. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1989, št. 2 (dalje: Gabrič, Kulturni molk), str. 391.

¹⁴ Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani (dalje: ZAMU); Rektorat, IV-246, 1/45, Seznam odsotnih univ. uslužbencev.

¹⁵ NUK, Ms 1463, III, Dopis visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino Prosvetni zvezi, 14. 11. 1941.

¹⁶ ZAMU, Zapisniki, knj. 7; Zapisnik o izredni seji univerzitetnega senata, 19. 4. 1941.

¹⁷ ZAMU, Zapisniki, knj. 7; Zapisnik redne seje univerzitetnega senata, 12. 5. 1941.

spomenica o željah in potrebah slovenske kulture, ki so jo Grazioliju 29. aprila 1941 predstavili predsedniki Društva Pravniki, Društva slovenskih književnikov, Slovenske Matice, Glasbene Matice, Muzejskega društva za Slovenijo in Leonove družbe.¹⁸ V njihovem imenu je najstarejši član delegacije, predsednik Glasbene Matice dr. Vladimir Ravnihar, v slovenskem in italijanskem jeziku prebral naslednjo spomenico: "Gospod kr. civilni komisar! Kr. italijanska vojska je zasedla del Slovenije. Slovenski narod si je na svojem ozemlju skozi stoletja ohranil svoj jezik, svoje običaje in značaj ter je v dobrem sosodstvu z drugimi narodi ustvaril svojo omiko: znanost, umetnost, leposlovje in glasbo. To svojo omiko ljubimo in zanjo žrtvujemo vse svoje moči.

Italijanski narod se je srečal z miroljubnim, prizadevnim in po prijateljstvu stremečim slovenskim narodom. Slovenci smo ob italijanski omiki večkrat dobivali krasnih zgledov in pobud; zato upamo, da naše duhovne lastnine ne bomo samo ohranili, ampak jo v novih razmerah tudi lahko množili. Gospod kr. civilni komisar! Slovenske kulturne ustanove se obračajo do vas, ker smo prepričani, da boste kot upravnik te dežele najboljši prijatelj in zagovornik našega naroda, njegove omike in blagostanja. V tem smislu Vas prosimo Vaše naklonjenosti in varstva, mi pa Vam zagotavljamo svojo popolno korektnost in globoko spoštovanje."¹⁹

Spomenica je torej izražala zadržanost podpisnikov do nove oblasti. Podpisniki so se najprej sklicevali na slovenski narod in na njegovo kulturo, poudarili da "zanjo žrtvujemo vse svoje moči" in na koncu postavili omejitve, da le "v tem smislu" prosijo naklonjenosti in zagotavljajo korektnost in spoštovanje. Pogoji, ki ga torej postavljajo, je upoštevanje že dosežene stopnje slovenske kulturne samobitnosti.

Tudi ta spomenica je izžarevala odločnost in med vrsticami postavila minimalne pogoje, v okviru katerih bi bila slovenska kulturna ustvarjalnost še mogoča. Obe že omenjeni izjavi, ki sta bolj malo obljubljali, a več zahtevali, sta bili kot takšni precej neuporabni za italijanski propagandni stroj, zato ni presenetljivo, da o teh dveh odposlanstvih - za razliko od nekaterih drugih, ki so si v tistih dneh podajali kljuko pri Grazioliju - dnevno časopisje ni poročalo. Tudi sopodpisnik skupinske izjave France Koblar je opazil to značilnost: "Ko so druge deputacije oznanjali v časopisju in poudarjali njihove poklone, o naši ni prišel v javnost noben glas."²⁰

Na soroden način kot omenjeni izjavi so bili opravljeni še nekateri uradni stiki slovenskih kulturnikov z italijanskimi oblastmi. Enako - z malo ali skorajda nič obljubami in veliko željami za pomoč - je rektor univerze Matija Slavič v slavnostni dvorani univerze sprejel prosvetnega ministra Bottaia.²¹ Sorodne misli so izžarevale še iz uvodnikov nekaterih revij, ki so nadaljevale svoje poslanstvo. Izdajateljice nekaterih od teh so bile kulturne ustanove, katerih predstavniki so se podpisali pod skupno spomenico Grazioliju, tako da so z uvodniki le dokazovali doslednost usmeritve, ki so si jo načrtali. Slovenski Pravniki, glasilo Društva Pravniki, je pravniško suhoparno navedlo spremembo ustavnega stanja, omenilo

¹⁸ Čas, 1941, št. 5-6, str. 163; Koblar, Moj obračun, str. 169-170.

¹⁹ Čas, 1941, št. 5-6, str. 163.

²⁰ Koblar, Moj obračun, str. 169.

²¹ Čas, 1941, št. 5-6, str. 164.

obljube predstavnika italijanskega sodnega sistema, da bodo spoštovani dosežki in samostojnost pravosodja, in zaključil: "Zato so odjeknile polno pri slovenskem narodu, ki je štel svoje sodstvo vedno s ponosom med prve kulturne dobrine. Dokler pa bo obstajalo to, bo živelo kot njegova hrbtnica tudi slovensko pravoznanstvo."²²

Podobno so ravnali tudi zgodovinarji iz Muzejskega društva za Slovenijo. Po faktografskem naštevanju kronologije z obljubami o avtonomnosti in spoštovanju kulturne samobitnosti Slovencev je v Glasniku Muzejskega društva preprosto pripisano: "Na tej osnovi in pod temi pogoji more in hoče tudi Muzejsko društvo za Slovenijo nadaljevati s svojim kulturnim delom."²³

Leonova družba je v svoji reviji Čas med ostalim objavila tudi že omenjeno skupno izjavo slovenskih kulturnih ustanov in jo tako v prepisu ohranila za naslednje rodove. Za razliko od že omenjenih izjav je v skladu s svojimi idejnimi načeli po tem, ko se je postavilo v bran slovenstvu, poudarilo še drugo vrednoto, katolištvo. "Tudi v tem oziru moramo danes s hvaležnostjo priznati, da italijanske oblasti popolnoma spoštujejo ta važni del mišljenja in čustvovanja, življenja in udejstvovanja ogromne večine slovenskega naroda", je zaključilo uredništvo Časa.²⁴

Čas oziroma Leonova družba sta s tem nekoliko odstopila od izhodišča, jasno razvidnega pri prej omenjenih izjavah. Pri teh so kulturni delavci kot temeljno vrednoto ocenjevali slovenstvo in slovensko kulturno samobitnost. Njeno spoštovanje so omenili kot minimalno osnovo, ki bi še omogočala nadaljnje delo, le da so eni pogoj izrazili bolj prikrito, drugi bolj neposredno. Drugih vrednot in idej niso omenjali. Čas je presegel omejevanje na narodno komponento in je v italijanskem spoštovanju katoliške vere našel še en dokaz za upanje, da prihodnost morda ne bo tako črna. Podobno kot Čas se je na spremembo odzvalo uredništvo Revije Katoliške akcije.²⁵

Precej pa se je od vseh že omenjenih izjav razlikoval uvodnik prve številke Dom in sveta po okupaciji. Po omembi političnih sprememb v zadnjih tednih je uredništvo dodalo: "S TEM DNEM (velikim petkom 11. aprila 1941, op. p.) smo postali sestavni del velikega italijanskega Imperija ter je tudi naše kulturno delovanje dobilo nov okvir svojega izživljanja.

KOT KULTURNA REVIIJA pozdravljamo to modro odločitev najvišjih predstavnikov kraljestva, ki sta nam zagotovila nemoteni razvoj kulturne samorodnosti s poglobljanjem naših najbolj svojskih etničnih-narodnih vrednot, da moremo tako nadaljevati lepo tradicijo slovenskih kulturnih delavcev, čuvati njihovo dediščino ter jo dvigati k novemu razcvetu.

SREDI VELIKIH STISK ČASA nam je ta kraljevska obljuba zagotovilo nemotene bodočnosti, ko bomo v najtesnejšem stiku s tisočletno italijansko kulturo, s tem žariščem večne umetnosti, mogli ustvarjati duhovno podobo svojega slovenskega naroda ter razvijati njegovo notranje poslanstvo, ki mu ga je določil Bog.

ZAHVALJUJEMO pa se za uvidevnost in dalekovidnost VODITELJEM VE-

²² Slovenski Pravniki, 1941, št. 5-7, str. 97.

²³ Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 1941, št. 3-4, str. 105.

²⁴ Čas, 1941, št. 5-6, str. 166.

²⁵ Revija Katoliške akcije, 1941, št. 2, str. 169-170.

LIKE ITALIJE!"²⁶

Morda so bile slavlne besede in zahvale voditeljem Italije tudi davek na račun novih razmer, ki ga je moralo plačati uredništvo z odgovornim urednikom dr. Tinetom Debeljakom na čelu, toda tovrstnih dodatkov ostale izjave ne poznajo. Tudi druge so označile kot novi okvir kulturnega delovanja italijanski imperij, toda le v *Dom in svetovem* uvodniku najdemo ob tem italijansko propagandistično krilatice o tisočletni italijanski kulturi kot žarišču večne umetnosti. Razlika je tudi v tem, da so drugi uvodniki zgolj kronikalnega značaja ali pa izjave, naslovljene na visokega komisarja v Ljubljani kot najvišjega predstavnika civilne uprave, v *Dom in svetu* pa je na koncu zapisana še zahvala voditeljem velike Italije. Tako kot pri Času in *Reviji Katoliške akcije* je tudi v *Dom in svetu* v idejnem smislu kot skupna točka z novimi italijanskimi oblastniki nakazan katolicizem, saj naj bi bil bog tisti, ki ustvarja duhovno podobo naroda. Ob tem uvodnik *Dom in sveta* govori bolj o "naši" kulturi, o kulturni samorodnosti in svojskih etnično-narodnih vrednotah in le redko uporabi pridevnik slovenski, medtem ko so v drugih spomenicah in izjavah dosti bolj pogosto uporabljeni izrazi kot so Slovenci, slovenski narod, slovenska kultura, slovenska samobitnost ipd.

Morda je bil pritisk cenzure na literarno-kulturne revije hujši kot na bolj strokovne in znanstvene, toda kljub temu kaže primerjava izjav in uvodnikov, naslovljenih na okupacijske oblasti, precejšnje odstopanje *Dom in sveta* od ostalih. *Dom in svet* je izrazito odstopal tudi od sebi primerljivih literarnih revij, ki so drugače ocenjevale možnosti za nemoteno nadaljnje kulturno delovanje.

Dne 26. junija 1941 se je na sestanku zbralo uredništvo revije *Modra ptica*. Po razpravi o novem položaju za delovanje slovenske kulture so sklenili, da "naj se revija ne kompromitira" in naj raje preneha izhajati.²⁷ Enako so se odločila tudi uredništva treh pomembnih kulturnih revij, *Ljubljanskega zvona*, *Sodobnosti* in *Dejanj*, ob njih še nekaj znanstvenih revij in založnikov, ki so že pripravljena dela zadržali in nekatera izdali šele po osvoboditvi leta 1945. Sklep o prenehanju izhajanja literarnih revij je bil prvi korak h kulturnemu molku kot kulturnopolitični usmeritvi odporniškega gibanja.

Da med književniki ni bilo enotnega stališča do spremenjenega političnega stanja, potrjuje tudi poročilo predsednika Društva slovenskih književnikov dr. Franceta Koblarja. V njem je omenil, da "se je v društvenih prostorih vršil sestanek članov glede zadržanja pod okupatorjem, na katerem pa je bilo precej nesoglasja".²⁸ Žal Koblar ne navaja datuma sestanka. Vse druge dogodke našteva po kronološkem redu, omenjena navedba pa je navedena na prvem mestu, še pred omembo skupne spomenice kulturnih ustanov, tako da lahko sklepamo, da gre za sestanek takoj po okupaciji Slovenije.

Poziv h kulturnemu molku se je med kulturnimi delavci najprej širil ustno. Nasprotoval je kulturnim akcijam, ki bi prispevale k občutku sožitja s kulturo okupatorja, in ni zahteval popolne prekinitve kulturnega udejstvovanja, temveč je razločeval med sprejemljivim in nesprejemljivim. Predvsem so zahtevali bojkot vseh tistih kulturnih prireditelj, ki so kazale znamenja sožitja z okupatorjem, kot

²⁶ *Dom in svet*, 1941, št. 4-6, str. 169.

²⁷ Šnuderl, *Dnevnik* 1, str. 107.

²⁸ Arhiv Društva slovenskih pisateljev, Zapisnik izrednega občnega zbora Društva slovenskih književnikov, 8. 10. 1945.

takšne pa so omenili prireditve fašističnih organizacij, legalno časopisje in kinematografe. Med gledališkimi predstavami, likovnimi razstavami in revijami so kot nesprejemljive označili tiste, ki so bile povezane z uradnimi nastopi okupatorske oblasti, z gostovanji italijanskih ali nemških umetnikov in s himno okupatorja. V šolah je OF pozvala k bojkotu fašističnega pozdrava, fašizacije in vstopanja v fašistične organizacije. Najvišjih znanstvenih ustanov, AZU in Univerze, niso posebej omenjali.²⁹

Resolucija kulturnih delavcev OF, ki jo štejemo kot nekakšno "uzakonitev" kulturnega molka, je bila izdana sicer natanko leto dni po napadu na Jugoslavijo in je bila 6. aprila 1942 objavljena v ilegalnem Slovenskem poročevalcu. Med drugim je bilo v njej zapisano: "Te cilje bomo dosegli samo s pomočjo in pod vodstvom ZSSR. Načelo, da se z okupatorji ne sodeluje, velja tudi na kulturnem polju. Zato pozivamo vse slovenske pesnike in pisatelje, upodabljaljoče umetnike in glasbenike, časnikarje, publiciste in znanstvenike, naj ne sodelujejo pri kulturnih prireditvah okupatorjev, naj ne bodo sotrudniki pri njihovih časopisih in revijah, naj ne poročajo o njihovih prireditvah, tudi ne o njihovem tisku, knjigah itd."³⁰

Enotna odločitev uredništev več revij, da v danih razmerah ustavi izhajanje svojih revij, je botrovala dejstvu, da so organizatorji OF ob vprašanju, katere kulturnike povabiti na sestanek članov OF, najprej pomislili na krog sodelavcev revij, ki so se odločile, da v novih političnih razmerah zanje ni prostora. Ko so se o tem pogovarjali 29. avgusta 1941, so menili, da bi to bili v prvi vrsti "glavni zastopniki treh revij", Ljubljanskega zvona, Sodobnosti in Dejanj.³¹

OF je nato 11. septembra 1941 v Slovenski Matici organizirala sestanek, ki se ga je kasneje oprijel naziv prvi plenum kulturnih delavcev OF. Še istega dne pa si je Kocbek v dnevnik zapisal ime, ki so ga (morda ali očitno?) uporabljali takrat - "prva konferenca kulturnega sveta fronte".³² To je bil uvod v organizacijsko povezovanje kulturnikov v OF, ki je bilo jeseni 1941 že v polnem razmahu. V večini kulturnih ustanov so organizirali celice, začeli izdajati ilegalni tisk in odločno zagovarjati zahteve kulturnega molka.

Ob analiziranju kulturnih prireditev v Ljubljani lahko ugotovimo, da je italijanska kulturna politika, ki je gradila na približevanju kultur dveh narodov, že leta 1941 doživela poraz. Prvo leto vojne je sicer ustvarjala večina slovenskih kulturnih ustvarjalcev, tudi kasnejših partizanskih umetnikov. Toda že od poletja 1941, še bolj pa od leta 1942 so bile redke prireditve, ki bi bile v ostrem nasprotju z jasnimi zahtevami kulturnega molka. Pri tem ni šlo zgolj za upoštevanje politike Osobodilne fronte, pač pa tudi za iskreno dožemanje družbene stvarnosti pri kulturnih ustvarjalcih različnih idejnih usmeritev. Res pa je, da se pod ostrimi pritiski okupatorske oblasti kulturniki vselej niso mogli izmuzniti zadolžitvi, ki jo je zahtevala služba. Glasbeniki so npr. 16. januarja 1942 igrali na koncertu za italijansko vojsko, ki ga je organiziral Dopolavoro, odprl pa Adamičev jazz orkester.³³ Člani drame Narodnega gledališča pa so se neprijetno počutili ob uprizoritvi D'Annunzijeve igre Yorijeva hči; premiera je bila 19. maja 1943. Uprizoritev so hoteli

²⁹ Gabrič, Kulturni molk, str. 385-387.

³⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2. Ljubljana 1964, dok. št. 3, str. 8.

³¹ NUK, Kocbekov dnevnik 1941, zapis 29. 8. 1941.

³² Prav tam, zapis 11. 9. 1941.

³³ Jutro, 18. 1. 1942, št. 14, str. 3.

nekateri gledališčniki preprečiti, a jim to zaradi jasnih stališč oblasti ni uspelo.³⁴ Pa še pri tej izvedbi bi lahko hudomušno pripomnili, da je imela OF korist od nje. Vladimirja Skrbinška je namreč po premieri visoki komisar Grazioli v svoji maniri obdaril s srebrno cigaretno dozo in vgraviranim posvetilom. "Ves nesrečen sem jo pokazal kolegu in prijatelju Ivanu Jermanu, s katerim sva delila garderobo. Takoj naslednji dan sem jo prodal zlatarju v Tavčarjevi ulici in denar izročil OF", je v spominih zapisal Skrbinšek.³⁵

Kljub strogi cenzuri so uspeli kulturniki v programe, objave in izjave vtihotapiti precej dvomne ali celo bolj neposredne namige na trenutno politično stanje; med časopisi je pri tem izstopalo Jutro. Nekaterih italijanska cenzura ni zaznala, ob nekaterih pa je prišlo do večje zaostritve med uradom za cenzuro in posameznimi slovenskimi kulturniki. Ivan Mrak je npr. ob premieri svojega dela v Frančiškanski dvorani 5. junija 1941 dal za Jutro izjavo, ki jo je mogoče razumeti na več načinov: "Ne vem, če je bil v našem dosegu kdaj čas primernejši za uprizorjanje tragedij, kakor je današnji."³⁶

Precej prahu je dvignil pripis, ki ga je v predgovor prevoda spominskega spisa italijanskega pisca Silvia Pellica z naslovom *Moje ječe* (izšel je nato z letnico 1942) dodal urednik Severin Šali. Predgovor je že leta 1925 napisal Andrej Budal in v njem poudaril, da je v Pellicovem delu "preprosto, a silno učinkovito in prepričevalno izbrušen najzlahtnejši biser človeškega srca - dobrota in pa prevelika požrtvovalna ljubezen do domovine". Ta stavek, napisanem pred več kot desetletjem in pol, je Šali leta 1941 času primerno dopolnil - "s čimer naj bo učitelj tudi nam." Visoki funkcionarji na Tiskovnem uradu so sprožili alarm, pri utišanju zadeve pa je imel pomembno vlogo Urbani, ki je uredniku Šaliju svetoval, naj ponaredijo original tako, da bo videti, kot da gre za sestavni del predgovora prevajalca. S ponaredkom je nato svoje sodelavce na cenzuri prepričal, da je prevajalec Budal mislil na Italijo, saj je bil italijanski državljan.³⁷

Precej hude krvi je cenzuri povzročil tudi Veseli teater Boža Podkrajška, ki je s satiričnim programom skečev in kratkih točk, v katerem ni manjkalo namigov na družbeno stvarnost, zabaval publiko ljubljanskega gledališča. Teater, v katerem so nastopali igralci iz mariborskega gledališča, ki so pred nemškimi okupatorjem pribežali v Ljubljano, je začel uprizorjati julija 1941, dela je režiral Vladimir Skrbinšek, med pisci je bil tudi Frane Milčinski - Ježek, za glasbeno spremljavo pa je skrbel Bojan Adamič. Ob organiziranju prvih partizanskih čet so npr. oktobra 1941 uprizorili skeč, kako dva slovenska planinca spravita s hribov vsiljivega nemškega planinca, ki se preveč dobrika domači planšarici. Navidezni ljubezenski zapletek je popestrila ljudska pesem *Na planincih z nekoliko spremenjenim besedilom*. Verz - "mi smo fantje, vsi pastirji, vsi v planince pojdemo" - je bil v času porajanja prvih partizanskih čet za publiko dovolj razumljiv, da ga je nagradila z burnim aplavzom.³⁸

³⁴ Ivan Jerman: Slovenski dramski igralci med drugo svetovno vojno. Knjižnica MGL 41, Ljubljana 1968, str. 60.

³⁵ Vladimir Skrbinšek: Spomini. V: Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, št. 74/75, Ljubljana 2000, str. 116.

³⁶ Jutro, 4. 6. 1941, št. 130, str. 4.

³⁷ Emil Cesar: Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja: od aprila 1941 do 8. septembra 1943. Ljubljana 1996 (dalje: Cesar, Slovenska kultura), str. 91.

³⁸ Cesar, Slovenska kultura, str. 171.

Nič drugačna ni mogla biti niti reakcija na skeč, ki si ga je Božo Podkrajšek izmislil po tem, ko so ga na cenzuri podučili, česa vse njegov teater ne sme omenjati. V skeču sta se srečala dva znanca, eden od njiju pa je stalno mahal z roko pred seboj. Na prijateljevo vprašanje, kaj počne, je odgovoril, da odganja nadležno muho. Nato ga je sogovornik opozoril, naj dobro pogleda, kaj ga obletava, saj bo videl, da ni muha, temveč osa, nato pa mu je še svetoval: "Ne delaj tega! Po osi tolči je sedaj prepovedano."³⁹

Odzivna in za udeležence nepozabna manifestacija je bil koncert Akademskega pevskega zbora pod vodstvom dirigenta Franceta Marolta 11. decembra 1941, ki je

dosegel višek ob pesmi Lipa zelenela je. Ob poslušanju pesmi o simbolu slovenstva so v dvorani zaihteli, ko so ob jesenski ovenelosti pomislili na okupacijo in izgubo svobode, a so naslednje kitice, ki govorijo o zeleni pomladi in novih cvetovih vrnile vedrino in optimizem, koncert pa se je ob tej pesmi razvil v pravo demonstracijo slovenstva sredi okupiranega sveta.

V nasprotju z izkazovanjem nezadovoljstva nad trenutnim političnim položajem Slovencev so bile že v prvem letu vojne zapisane tudi kritike na račun tistih slovenskih kulturnih delavcev, ki so po mnenju sodelavcev OF preveč zagreto sodelovali z okupatorsko oblastjo. Imen sicer še niso navajali, toda tedanja ljubljanska kulturna srenja je tudi brez tega zlahka doumela, na koga so naslovljeni očitki. Prva jasna opozorila so bila natisnjena v ilegalnem Slovenskem zborniku 1942, ki je med bralce prišel pomladi 1942, zamisli za njegovo vsebino pa so začele nastajati v krogu sodelavcev literarnih revij, ki so prenehale izhajati, ob začetkih organiziranja kulturnikov v OF jeseni 1941. V zborniku objavljeni prispevki so bili seveda anonimni, njihovo avtorstvo pa je bilo pojasnjeno šele v povojni dobi.

V uvodnem eseju Slovenskemu izobražencu je Juš Kozak poleg okupatorja napadel tudi tiste Slovence, ki so po njegovem mnenju preveč klečeplazili pred tujimi gospodarji. V besedah - "slovenski univerzitetni profesor, narodni slavljeneč, je svojo slovensko napisano knjigo hitro predelal in jo izdal s posebnim posvetilom v nemškem jeziku"⁴⁰ - je ljubljanska kulturna srenja brez težav razbrala dr. Milana Vidmarja, avtorja leta 1941 v Braunschweigu izdane knjige. Hud očitek je bil v veliki meri neupravičen, saj je bila pogodba z založbo sklenjena že maja 1939 na šahovskem turnirju v Stuttgartu, zadnje korekture pa je Vidmar opravil še pred napadom na Jugoslavijo.⁴¹

Toda vsa med vojno izdana slovenska dela v nemščini niso ravno koristila nemški politiki in propagandi, kar dokazuje izdaja nemškega prevoda romana Antona Ingoliča Na splavih. Dogovori so bili sklenjeni še pred aprilsko vojno, knjiga Die Draußlösser pa je nato z zamudo izšla z letnico 1943 na Dunaju, pri izdaji pa je založnik upošteval nekatere Ingoličeve zahteve, zlasti glede pridevnika slovenski. Na hrbtni strani naslovnega lista je bilo tako zabeleženo, da je delo "auf dem Slowenischen übersetzt", kar je bilo v času, ko v nemških načrtih za karkoli slovenskega ni bilo prostora, vsekakor nenavadno. Nemška uprava v Mariboru se je

³⁹ Emil Cesar: O pesniku Severinu Šaliju in o cenzuri. V: Rast, 1997, št. 5-6 (51-52), str. 317.

⁴⁰ Juš Kozak: Zbrano delo, enajsta knjiga, Ljubljana 1999 (dalje: Kozak, ZD 11), str. 188.

⁴¹ Prav tam, str. 483.

zelo razjezila, ko je izvedela, da so na Dunaju izdali prevod dela izseljenega Slovence in nasprotnika nemštva ter na Spodnjem Štajerskem prepovedala prodajo knjige, ki je govorila o življenju slovenskega naroda.⁴²

V Slovenskem zborniku 1942 je Juš Kozak najhujšo obsodbo namenil še edini izhajajoči literarni reviji. "Je združljivo s pisateljevo vestjo, prevajati Dantejev Inferno in se obenem podrežati tujcu, da določa, kaj se sme in ne sme pisati?" se je vprašal Kozak in vsi, ki so brali zbornik, so vedeli, da je s tem mišljen Tine Debeljak, urednik Dom in sveta in prevajalec Dantejevih verzov, ki so bili objavljeni v Slovenčevem koledarju 1942.⁴³ Nato je Kozak omenil še sporni uvodnik, ki so ga v čast novim oblastnikom objavili v Dom in svetu, njegove sodelavce pa opozoril, da je italijanski fašizem pravi obraz do slovenske kulture že pokazal na Krasu in Primorskem. Kozakova članka - tako kot je bilo pri OF tedaj splošno v veljavi - nista bila poziva k popolnemu kulturnemu mrtvilu, saj je poudaril, da je nesprejemljivo zlasti "udejstvovanje kulture v njih (fašizem in nacizem, op.p.) okrilju",⁴⁴ zatem pa slovenske znanstvenike in umetnike pozval, naj se priključijo boju proti tujemu okupatorju.

V Slovenskem zborniku 1942 je bila že tretjič v ilegalnem tisku objavljena tudi znamenita pesem Dr. Antona Pesnika Pojte za meno!, ki jo danes poznamo pod naslovom Veš, poet, svoj dolg? Anton Pesnik je bil seveda psevdonim Otona Župančiča. Njegov poziv k angažirani umetnosti (Vrzi pesem v svet,/pesem za današnjo rabo) in aktivnemu upor (silen ženimo hrup/boga gmajna, le vkup), ki bo zahteval tudi žrtve (zob za zob in glavo za glavo), je bil pravo nasprotje objavam v legalnem tisku.

Krepitev uporniškega duha postane razvidna tudi ob primerjavi izpovednosti umetniških stvaritev na "legalni" in "ilegalni" sceni. Medtem ko umetniški tokovi na "legalni sceni" niso odgovarjali na aktualne družbene razmere, saj je to onemogočala italijanska cenzura, je iz ilegalnega tiska in stvaritev, narejenih za v predal in za objavo v kasnejših časih izžareval nepomirljiv odporiški duh. Tam beseda ni govorila le o bridkostih in neizprosni kruti usodi, temveč tudi o tem, da se je treba zavojevalcu zoperstaviti z vsemi sredstvi.

Naj - ko že govorimo o kulturi - zaključim s pesmijo, napisano leta 1941. Pa ne katero znanih pesmi znanih pesnikov, temveč pesmijo, ki si jo je takrat dvajsetletna študentka arhitekture Tihomila Dobravc zapisala v zvezčič, kamor je napisala še več priložnostnih stihov, ki so se ji utrnili ob pogledih na tujo vojsko na domačih tleh. V pesmi Cirkuška predstava so razvidna tista občutja Slovencev, ki sem jih poskušal pojasniti v tem besedilu: slovensko nesprejemanje italijanske kulture (v tem primeru italijanskih promenadnih koncertov, o katerih govori avtorica), prezir do okupatorja, prepričanje, da se mu je treba upreti, in misel, da se bo takšen svet sesul v ognju in krvi.

Tako pravi Dobravčeva:⁴⁵

Navzgor, na levo, desno!

Nazaj, naprej, okoli

⁴² Cesar, Slovenska kultura, str. 78 in 88.

⁴³ Kozak, ZD 11, str. 194 in 484.

⁴⁴ Prav tam, str. 196.

⁴⁵ Slovensko pesništvo upora 1941-1945 : tretja knjiga. Novo mesto 1996, str. 285.

Držijo se slovesno,
našemljeni paradno
za godbo promenadno.

korakajo oholi,
misleč si samovšečno,
da bodo tukaj večno.

Na stran in še po sredi
jim bliskajo pogledi
in piskajo ubrano,
"zabavajo" Lubiano.

Pa panem et circenses
spomin iz davnin se utrne
in v vsej krvavi slavi
se rimski Neron vrne.

Aleš Gabrič

THE RESPONSE OF SLOVENE CULTURAL WORKERS TO THE OCCUPATION IN 1941

S u m m a r y

After the occupation in 1941, the Slovene language was officially only preserved amongst the public and in the cultural institutions in the Ljubljana Province (Ljubljanska pokrajina). The response of Slovene cultural workers to the changed political situation was influenced by various cultural and political ideas propagated at the time, of which the Italian policy of cultural rapprochement between the two neighbouring nations received least welcome. Despite the attempts by the Italian linguists in Ljubljana and Zagreb to establish inter-cultural links, most people's decisions were swayed by the Italian occupying policy and censorship. Even those Slovenes who during the first months of occupation still looked sympathetically towards Italy and its culture, soon realized how insincere its policy of cajoling Slovene culture was and stopped their cultural activity.

While all Slovene cultural workers were unanimous that the state of war was a temporary matter, they differed in their assessment as to whether, in the given situation, minimal conditions existed for the normal work of artists and scientists. Artists, in their turn, addressed several protest notes to the Italian authorities. The most important of these was the joint memorandum which the presidents of six of the most prominent national societies presented to the Italian high commissioner on 29 April 1941. The memorandum was charged with resolve. It pledged only propriety and, between the lines, set minimal conditions which made cultural creativity possible. The memorandum was ignored by the daily press as it was of no use to Italian propaganda, unlike many other representations to the Italian authorities.

The continued circulation of journals or cessation thereof was the best indicator of the differences in the assessment of conditions for cultural creativity. Judging by the leading article in the first issue of *Dom in svet* (*Home and World*) after the occupation, the editorial board of this Catholic journal believed that with the recognition of Slovene cultural autonomy the basic condition for the continuation of its cultural activity was fulfilled. The verbose editorial thanking and praising the magnanimity of the leaders of the occupying country provoked repugnance among those Slovene cultural workers who did not share such views. The editors of other prominent journals who believed that conditions for normal, unhindered work were not fulfilled, stopped publishing their periodicals.

In this way, a 'cultural silence' was introduced in the country. This soon became the official cultural policy of the Liberation Front (LF), although cultural workers in the LF only published their resolution on 6 April 1942, one year after Germany attacked Yugoslavia. The LF was much quicker than its ideological adversaries in mobilising artists who, after Autumn 1941, joined its ranks in large numbers. The LF organised its cells inside most cultural institutions and took care of the underground press.

The strengthening of the spirit of resistance was also felt in the works produced by the 'underground' scene. Artistically, these were much stronger than those emanating from the 'official' scene which were unable to deal with relevant social topics as this was forbidden by the Italian censorship. The printed matter and other underground works, on the other hand, were intended for the drawer and for publication at a later stage. Charged with an indomitable spirit of resistance these not only spoke of tribulations and a cruel, inexorable fate, but also of the need to oppose the invader with all means.

Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, foto dr. Jakob Prešeren

Italijanska vojaška godba pred poveljstvom XI. armadnega zbora v Kazini na Kongresnem trgu ob večernem spuščanju zastave 16. 7. 1941. Zastavo so spustili ob zvokih godbe vsak dan ob 18. uri. Takrat je spomenik kralju Aleksandru še stal. Podrli so ga deset dni kasneje.

